

FRA NORDVEST-SJÆLLAND.

Af Povl Hansen.

Det nordvestlige Sjælland er overordentlig rigt på oldtidsminder. Omkring den nu udtørrede Lammebjergfjord findes således flere affalddynger («Køkkenmøddinger»).

Ved landsbyen Hagested blev en stor affalddyngne ført ud i fjorden sammen med andet fyld ved anlæget af dæmningen, da fjorden skulde tørlægges.

En lille affalddyngne er også bleven funden på Sejro; men den største af alle her på egnen er dog den, der i 1894 blev opdaget af kaptajn A. P. Madsen ved »Vejlekroen«. Den ligger mellem de to banker Borrebjærg og Blankebjærg, Høve by, Asnæs sogn¹).

Dyngen er omtrent 56 meter lang og på det bredeste sted 11 meter bred, overalt dækket af et lag muld. Den blev undersøgt i årene 1896—97. Man fandt 7 arnesteder i den, alle på den naturlige jordbund. Nogle af disse var små, sat af 10—20 sten, andre var større, ja ét endog på omtrent 200 sten. Stenene var skørnede af ilden og sværtede af kul, ligesom der også fandtes bålrester.

Af oldsager fandt man ikke mange: 143 stkr. af flint, 5 af bén (prene) og nogle få lerskåle.

¹) Foruden denne store findes der paa Høve bys grund endnu tre mindre affalddynger.

Af husdyr fandtes kun b en af hunden; men der var b en af mange vilde dyr, f. eks. b ever, vildkat, r ev, skovm ar, odder, vildsvin, mange r adyr og adskillige kronhjorte.

De fundne tr ekul var overvejende af eg, kun lidt birk, elm, hassel, b evreasp og n aletr e. Her som i alle affaldsdynger var egen det overvejende tr e.

Et andet fund fra den ældgamle tid er »Uroksen fra Vig«²⁾. Den stammer fra den aller eldste tid, vi tr affer spor af mennesker her til lands. Skelettet fandtes omtrent helt nede på mosens bund med et tørvelag på 3½ alens tykkelse over sig. Nærmest oven på den l  rester af fyrretræer. Den må da rimeligvis være bleven nedlagt der i ældgammel tid, da skovfyrren endnu bredte sig i vore skove.

»Da Uroksen, såret og forfulgt, kom flygtende hertil, var her, hvor mosen nu breder sig, en stille skovs , kranset af fyr, birk og b evreasp. I søen vuggede  kandens skønne, hvide blomster, vandaksblade dækkede vandspejlet, og bukkeblade dannede tætte br emmer ved søbredden.«

Oksen har da på sårede og syge dyrs vis søgt ud i vandet, og fra forf lgerne er den også sluppen, men kun for at finde døden i søen. Som død har dens krop en tid drevet om i varmen, og enkelte af lemmerne har efterhånden skilt sig fra. Til sidst er den gået til bunds, hvorefter mosen langsomt grode op og trofast dækkede det hele.

At uroksen er død af s r, er uden al tvivl; ved Undersøgelsen fandtes der nemlig på det 7. ribb n i højre side et »frisk« s r, hvis rande slet ikke havde lukket sig. Det var frembragt af en flintod, hvoraf sprængte rester endnu sad fast i såret. Den må være

²⁾ Se  rb ger for nordisk oldkyndighed 1906.

kommen med stor kraft og har helt gennembrudt det tykke og faste b n. Lige neden for det sted, hvor pilen traf, sidder lungen; den må være bleven s ret. Muligvis har dyret også været truffet andet steds, idet der på brystets plads l  tre små flintfl kker, der enten har været simple pilespidser eller siddet i et spyd.

Det var ikke første gang, oksen havde været jaget; i det 9. højre ribb n havde den et gammelt s r, der forlængst var l gt igen, men også her sad der i benv vet fast indkapslet rester af flintfl kker.

Skelettet blev sammenstillet, og på grund af sårene i benene er det siden blevet opstillet i nationalmuseet.

Fundet skete ved boelsmand Jens Peter Jensen i Jyderup, Vig sogn.

I det hele taget kan man sige, at sognene i Ods herred er meget fyldigt repræsenteret i nationalmuseet. Fundene herfra spænder over hele oldtiden med sten-, bronze- og j rnalder.

Det mærkeligste fund af alle her er vel nok det snart over hele verden kendte solbillede fra Trundholm³⁾; men også andre kunde fortj ne at nævnes:

I Havnsø strand blev der ved resterne af et skibsvrag opfisket en svær halsring af guld fra den senere j rnalder. Dens værdi udgjorde 1800 kr.

På en mark ved Rumperup er der gjort et særdeles sjældent »votivfund« (gave til gudeligt brug i følge et aflagt løfte). Fundet skriver sig fra den ældre bronzealder og består af ni massive bronze kser, til dels rigt ornamenterede⁴⁾.

³⁾ Se »Nordiske fortidsminder I, s. 203 o. flg. H. A. Aarb. IV.

⁴⁾ Se » rb ger for nordisk oldkyndighed årg. 1886, side 230 o. flg.

Et andet votivfund er for kort siden sket på en mose i Asnæs sogn; 6 velbevarede, smukt prydede bronzesværd kom her for dagen, åbenbart en gang i fjærne tider henlagt der på mosens overflade i religiøst øjemed⁵).

I en bakke på strandkanten ved Sejro gjordes et stort sølvfund fra den senere jernalder. Det bestod af ringe, spænder, kæder, mønter og et billede af Tor.

Også de såkaldte »Helleristninger« finder man her: Ved Herrestrup (Grevinge sogn) er der således et anseligt, fredlyst gravkammer, på hvis dæksten findes svagt indhugget skibsfigurer og et hjul. Lignende ristninger findes på en rullestenblok, der blev funden i en mergelgrav også ved Herrestrup. Den mærkeligste Helleristningssten fra den danske bronzealder hidrører også fra disse egne; den er nemlig funden i Engelstrup (Grevinge sogn). På den er fremstillet to skibe og fire stående menneskefigurer. Disse helleristningssten, hvis figurer rimeligvis også skal fremstille solen, må da sammenstilles med solbilledet fra Trundholm, som de stærkt minder om.

»Herrestrupstenen« og »Engelstrupstenen« opbevares nu i nationalmuseet.

Ved landsbyen Vig står endvidere den 2¼ meter høje »Kræmmersten«, der af kyndige antages for at være en bavgasten fra slutningen af vikingetiden.

Af andre oldtidsminder findes her på denne kant af landet et stort tal af jættestuer, stengrave og kæmpehøje. I det lille Skippinge herred er der nu 20 fredlyste oldtidsminder; men fra dette lille område foreligger der i alt oplysninger om 11 jættestuer, 89 stengrave og over 350 kæmpehøje. Ved Følleslev

⁵) Se »Ill. tidende«, dobbeltnr. f. 15. og 22. juni, 1924.

findes således to langdysser og en høj med jættestue; og ved Særslev på Lindebjærg (omtr. 85,5 meter) ligger en særdeles smuk langdysse med to gravkamre og omtrent 80 randsten.

I Arts herred findes oplysning om henved 200 stengrave og 375 kæmpehøje; men mange af disse er dog i tidens løb bleven sløjfede og ødelagte. 19 er fredlyste.

I det noget større Odsherred findes der vel ikke så mange jættestuer og stengrave (omtr. 85), men til gengæld har der været talt op til 600 kæmpehøje. Højby sogn alene havde tidligere 20 stengrave og 150 kæmpehøje; de fleste er dog nu sløjfede. I hele herredet er næppe en tredjedel af disse minder bevaret; 33 af dem er fredlyste, og mellem disse findes to liggende på Bjerresø mark, Vallekilde sogn. Den ene, der dog kun delvis er bevaret, har et smukt sekssidet gravkammer, i hvis dæksten der ses et par skålformede fordybninger.

År 1832 skriver en forfatter, at der på Hørve mark endnu står fire lave forhøjninger med gravkamre, omsatte med sten; men, føjer han til, for 30—40 år siden var her endnu mange flere hedenoldsgravsteder, som imidlertid nu alle er forsvundne.

I Hørve sogn findes tre fredlyste gravhøje, hvoraf den ene når den betydelige højde af godt 5 meter.

Sære sågn går endnu overalt mellem gamle folk om gravene og højene. Mange af dem skal være bosted for højfolk. »Om Skalsbjærg« (ved Kundby) — således skriver forfatteren J. H. Larsen 1832 — »fortæller almuen, at det hvert år står på pæle, og at der da er assemble af underjordiske damer og herrer i stort costume, hvortil også undertiden forbi-

gående, som dertil måtte anses at kvalificere sig, bliver indbudte.« Fra andre af højene kommer de underjordiske for at stjæle øl fra menneskene; o. s. v.

Af navne som Tinghøj (Vallekilde) og Bavnehøj (Hørve) o. fl. lign. ser man, at højene dog også har været brugt af mennesker til andet end gravpladser.

Det vil af alt dette fremgå, at Holbæk amts kystegne især i Odsherred (og på Røsnæs) må henregnes til de tidligste og vigtigste beboelsespladser i vort land, og hvad oldtidslævninger angår overtræffes de næppe af nogen anden egn i Danmark. Endnu den dag i dag må man indrømme, at alle disse oldtidsminder sætter sit Præg paa egnen og er med til at give den sin alvorlige og storladne karakter. Især er det dog bronzealderen, der har gjort sig stærkt gældende.

Nordvestsjællandss overflade er stærkt bølgende og med bratte brud. Stærke bakkestrøg gennemfører den i alle Retninger; nogle af disse bakker er skovklædte, de fleste nøgne; nogle skyder sig brat op som korte åse; andre danner lange højrygge med toppe på op mod hundrede meters højde, ja adskillige endda et godt stykke derover.

Kystlinien her bugter sig meget stærkt ud og ind og danner dybe vige og lange, smalle halvøer (Asnæs, Røsnæs, Sjællands odde, Isøre m. fl.).

Skove findes nu kun sparsomt i den nordre del af Holbæk amt; men således har det ikke været i ældre tid; derom kan bl. a. tørvemoserne oplyse os. Dog fremtræder her den mærkværdighed, at mens man overalt i moserne finder talrige lævninger af fyr, eg, hassel og andre skovtræer, er der på disse egne endnu aldrig funden bøg. For nogle få år siden gjorde man et mærkeligt fund ude på selve den ind-

dæmmede Lammefjords bund, idet man omtrent 20 centimeter under overfladen opdagede en hel skov, d. v. s. op mod et halvt hundrede mægtige egestammer, hvoraf nogle målte indtil 27 meter i længden og 70—75 centimeter i tværmål. En del af træerne var så hårde og friske at de tilsyneladende godt kunde bruges i et hvilket som helst snedkerværksted.

Så sent som i Kr. IV's tid skal hele den vældige bakkerække fra Vejrhøj og nordøst over have været skovklædt; og i slutningen af det 18. hundredår fandtes endnu hist og her store strækninger omkring Grevinge dækkede med småpurrer, der skød op af stubbene, hvor storskoven var fældet, uden dog at kunne komme nogen vegne; kronvildtet var den gang så talrigt, at det undertiden i strænge vintre vovede sig helt ind på gaderne i Nykøbing.

I en gammel beretning fra 1204 nævnes »Starreklintlund« som en »mådelig« egelund, og der lægges til, at den blev regnet for at være af megen værdi. Det er dog vanskeligt at forstå, hvorledes en »mådelig stor egelund« i de dage, da man havde bygnings-tømmer nok, kunde være af megen værdi.

Der skal også samme steds have været en »mådelig poppelskov«.

I skoven, som fra Trolddalen bredte sig ind over Neksælø, kunde årlig opføres 40 oldensvin. Nu er også den så godt som forsvunden.

Også syd for Lammefjorden bredte skovene sig frodigt. De store Kundby banker var helt ned imod slutningen af det 18. hundredår skovklædte. Men efterhånden afløstes højskoven af kratskov, og nu er også den forsvunden.

I slutningen af det 18. hundredår blev det såkaldte »skovtyveri« her som andet steds drevet med

stor kraft og iver til megen skade for skovene. Man kan ikke komme bort fra den tanke, at skovtyveriet egentlig havde sin rod i en ældgammel forestilling, der gik ud fra den forudsætning, at skovene (d. v. s. træerne) var fælles ejendom, gods, der ejedes lige meget af alle og af ingen. I så henseende betragtede man dem med samme øjne som vildtet, de skjulte; også dette vilde man nødig indrømme tilhørte enkeltmand. Denne forestilling må vel nærmest betragtes som en overlevering fra den tid, da skovene virkelig var, hvad man nu forgæves søger at fastholde, store almindinger, hvor hver enkelt kunde hugge af hjærtens lyst uden at mødes af nogen hindring fra lovens side.

Allerede tidlig havde skovene dog begyndt at få værdi som det sted, hvorfra man fik sit brændsel og gavntømmer; og samtidig med forståelsen heraf begyndte godsejerne at modsætte sig deres bønders planløse huggen ned for fode.

Med andre ord: ejendomsretten begyndte at gøre sig gældende og kæmpede for at skaffe sig anerkendelse i lovgivningen. Det blev da her som på så mange andre områder af vor fædrenejord til sidst herremændene, der gik af med sejren og erobrede almindingernes store skove ind under deres besiddelser.

Som et tidsbillede fra skovtyveriets dage skal jeg her anføre en skildring fra denne egn.

I en Indberetning til Regeringen omkr. år 1760*) skriver ejeren af Bjærgbygaard (Holbæk amt) som følger:

»Til byerne Tornved, Bennebo og Jyderup har tidligere været megen over- og underskov, og de har endnu noget af bægge dele, især den sidste; men be-

*) Findes i pakkerne om jordfællesskabet i rigsarkivet.

ser man overskoven, som er øjensynlig for enhver, så véd jeg intet nærmere at ligne den imod ... end som en stor afbrændt by, hvor skorstenene står alene tilbage, og står afhuggede midt på. Jeg for min part, som ejer det meste af Tornved og Jyderup skove, har gjort mig umage for at rydde det skammelige syn bort fra folkets øjne og årlig udvist stumperne til mine bønder for at frede om de endnu tilbagestående få træer; men bønderne har forekommet mig på deres sædvanlige måde og kronraget de fredede træer, så at, om jeg bliver ved at udvise stumperne, så blev de også ved at forhugge træerne, indtil der ikke blev ét frugtbart træ tilbage; vil nogen spørge, hvorfor ikke enhver lodsejer (d. e. herremand) passer sin skov, så må jeg svare, at det er en umulig sag, så længe skoven ejes i fællesskab; ti bønderne stjæler da i flæng, en Bjærgbygårdsbonde stjæler på Aggersvolds grund, og Aggersvoldsbonden på grunde, som tilhører Bjærgbygård ... og bønderne dølger det med hverandre endog ved méned ...«

Sit væsentligste knæk fik skovtyveriet her som overalt ved skovudskiftning og selvejendoms indførelse, om det end på sine steder blev drevet til langt op i det 19. hundredår.

Jordbunden i Holbæk amt er ikke særlig frugtbart: Af flyvesand, stenmarker og andre udyrkede strækninger findes der betydeligt mere end i noget andet af øernes amter; og næst efter Bornholms og Frederiksborgs amter står Holbæk af øernes amter lavest ansat, nemlig $11\frac{1}{2}$ td. ld. på en td. hartk., gennemsnitlig omtr. takst 11. Byg dyrkes forholdsvis stærkt, navnlig udmærkede sig her Samsø; under navn af Kalundborg-byg nyder denne vare med rette endnu stor anseelse.

Kvægavlen drives dygtigt; men navnlig er svineavlen langt fremme. Antallet af svin har her hidtil været større end noget andet amt i Danmark. Her findes da også (i Holbæk) et af landets første og største andelssvineslagterier⁶⁾.

Derimod er fåreavlen nu kun forsvindende, skønt også den en gang — hvad Danmark angår — har havt et af sine brændpunkter indenfor Holbæk amt, i Kalundborgegnen nemlig. For 100 år siden var således Kalundborg stedet for et af Danmarks største uldmarkeder. Varerne kom fra de store fårehjorder («schæferier») i byens nærhed, navnlig på herregården Lerchenborg. I året 1839 solgtes der på dette marked 80,000 pund uld.

Kirkerne her er på enkelte undtagelser nærmest små og tarvelige; flere af dem er byggede af utilhugne kampesten; deres opførelse går sikkert for manges vedkommende helt tilbage til Valdemarernes tidsalder. I amtets nordvestre del, som vi her især vil beskæftige os med, er dog ikke så få af dem smykkede med kalkmalerier, og her må da især fremhæves den meget gamle forhenværende herredskirke i Tudse; på skibets så vel som på korsets hvælvinger fandtes der rige og mærkelige kalkmalerier, der nu efter istandsættelsen har gjort kirken til en seværdighed. Den kønne, højtliggende kirke i Skamstrup er også rigt prydet med smukke kalkmalerier⁷⁾. Også i den lille, lavtliggende, nu udvidede Hørve kirke findes sådanne, men de er temmelig ubetydelige.

⁶⁾ Grundet 1888, nærmest ved gmd. Povl Sams, Svendsbjergs, arbejde for sagen.

⁷⁾ I kirkens gamle granitdøbefont findes et døbefad af tin. Man fortæller — hvad dog næppe er rimeligt —, at det skal være fundet på en mark ved foden af en banke. Det er uden indskrift. Magen til det findes i Kundby kirke.

I Tudse herred er Skamstrup og Frydendal kirker de smukkeste, men Kundby den anseligste udvendig både ved sin størrelse og sin beliggenhed højt oppe på den stejle bakke over den lille by, der på grund af sine jorder kaldes »amtets smørhul«. Kundby kirke kaldes derfor også af folk for **dem**: »den synlige kirke«, i modsætning til Buttrup, der, tårnløs og lavtliggende, kaldtes »den usynlige«.

På grund af denne høje beliggenhed skal Kundby kirke efter folks sigende i ældre tid have tjænt som sømærke under sejladserne på Lammefjorden. Og sagnet fortæller, at i bakken, hvorpå kirken nu står, skal der i ældgammel tid have boet en trolde, som følte sig så ilde til pas ved klokkeringningen morgen og aften, at han flyttede over til Fyn. En gang kom en af de Kundby mænd til Fyn på en rejse, og der mødte han en mand, som hilste så bekendt på ham og spurgte, om han ikke var fra Kundby. Og da manden hertil svarede ja, bad den fremmede Kundbymanden tage et brev med. »Hvem skal jeg aflevere det til?« spurgte han. »Du behøver blot at kaste det over kirkegårds-muren, så skal det nok nå sit bestemmelsessted«, sagde den fremmede igen. Manden fra Kundby lovede da at udrette dette ærinde og var kort efter på vej hjemad. Da han var kommen et stykke ind i Sjælland, får han en dag fat på brevet og tager det nærmere i øjesyn. Det var meget tykt og var forsynet med fem store segl. Manden blev nysgerrig. Hvad kunde dette mærkelige brev dog indeholde; han kunde ikke dy sig for at pille lidt ved det ene segl. Men hvad sker: pludselig begynder der at sive vand ud under seglet, og det løb stærkere og stærkere. Til sidst måtte manden smide brevet og løbe, alt hvad han kunde, for ikke at drukne i det fremvældende

vand. Inden brevet var tømt, var den store Tissø dannet. Den fremmede derovre på Fyn var trolden fra Kundby, som for at hævn sig i sin landflygtighed havde indesluttet fem søers vand i brevet og glædet sig til ved vandets hjælp at få den forhadte Kundby kirke ødelagt. Nu mislykkedes jo imidlertid den onde plan på grund af Kundbymandens nysgerighed.

At klokkerne i Kundby kirke kunde virke så overvældende på trolden, forstås bedre, når man hører, at der oprindeligt var ikke mindre end tre i tal. På den ene står med munkeskrift: »Help Jesus, Maria, Susanne«. Lignende indskrifter findes på mange klokker fra det 14. og 15. hundredår. Det var vel meningen dermed at fordrive de onde ånder (troldene), som, man mente, ikke kunde tåle de indviede og »døbte« klokkers lyd.

Den nedtagne tredje Kundby klokke skal i lang tid have henstået på Holbæks skibsbro, hvorfra den omsider førtes til København for at omstøbes. Således gik det i det 16., 17. og 18. hundredår mange kirkeklokker, hvis pladser nu står tomme; alene fra Fyn skal der i året 1808 være sendt 264 kirkeklokker til København. De vejede 642 skippund^{*)}. Forgæves ventede Kundby beboere siden deres klokkes tilbagekomst.

Enevælden var ikke altid nøjeregnende i ytringerne af sine magtmidler.

Af andre kirkeklokker med ejendommelig indskrift eller historie skal endnu nævnes følgende: Den ældste af dem i Grevinge kirke. Den er indviet til st. Botolfus og bærer ordene: »Oprunden er Botolfus.

^{*)} J. H. Larsen: »Holbæk amt«.

Englands strålende stjerne, som i sin tid vil bære frugt. 1580«⁹⁾).

På klokken i Korskirken i Vallekilde står: »Ikke os, herre, ikke os, men dit navn giv ære!« Denne klokke skænkedes valgmenigheden af venner i København kort efter kirkens opførelse 1882.

I Sejro kirke findes to klokker. Til den ene, som bærer årstallet 1621, er knyttet den bekendte mærkelige fortælling om, at Svenskerne i krigen 1658—60 førte den til Göteborg og hængte den op dér i den tyske kirkes tårn; men her viste den sig så urolig og ringede ofte af sig selv, hvorfor man omsider besluttede at føre den tilbage til øen; ja man ledsagede den endog med et brev og venlig hilsen, at »ligesom den til forn havde ringet af sig selv, den herefter mange år måtte ringe til gudstjænestens forretelse«.

Den anden af klokkerne i Sejro kirke er fra 1715 og givet af øens daværende ejer Fr. Rostgård som en tak til Gud, fordi han blev sparet i pestens tid 1711.

⁹⁾ Grevinge kirke er forholdsvis stor og anseelig. Det oprindelige parti af den er ligesom den nærliggende Asnæs kirke bygget i Valdemar Sejrs tid. Grevinge kirke underkastedes en hoveddistandsættelse 1865.